

ESKİ TÜRKLERİN İNANÇLARINDA TABİAT KÜLTÜ

Fıkret TÜRKMEN*

Eski Türkler dinî düşüncelerinde tabiat kültürü çok önemli yer tutmaktadır. Bu konuyu incelerken Hüseyin Namık Orkun'un "Eski Türk Yazıtları"¹, Tal'ât Tekin'in "Orhun Yazıtları"², Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı 1³, Jean Paul Roux'nun⁴, muhtelif eserlerinden faydalanacağız. Ayrıca Abdülkadir İnan⁵ ve Hocam Mehmet Kaplan⁶'ın değişik araştırma ve yorumları da bizim için yol gösterici olmuştur.

Orhun Yazıtlarında ve Oğuz Kağan destanında görünen toplum yapısı bize önemli bilgiler vermektedir. Bu eserlerdeki, insan tipi dışı dönük hareketli, fiziki gücün ön plana çıktığı bir tiptir. Bu tip insanda ideal hız ve harekettir. Daima ileriye gitmek isteyen, geriye dönmeyen bir psikoloji vardır. Oğuz Kağan'ın, Kağan olduktan sonra söylediği:

Ben sizlere oldum Kağan
Allahım yay ile kalkan
Nişan olsun bize buyan
Bozkurt olsun (bize) uran
Demir kargı olsun orman

---

*Prof Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yayınları 529, Ankara 1987.

² Tal'ât Tekin, **Orhun Yazıtları**, TDK Yayınları, 540, Ankara 1988.

³ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı I**, Giriş-Metin-Faksimile, TDK Yayınları, 169, Ankara 1994.

⁴ Jean-Paul Roux, **Faune et Flore sacrées dans les Sociétés altaïques**, Paris 1966
(P. Naili Boratav'la) La divination chez les Turcs, La Divination. II, Paris 1968.

⁵ Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, I. TTK Yayınları, VII. Seri, No:51, Ankara 1968.
Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953.
Türklerde Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü.

⁶ Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar**, 3. Tip Tahlilleri, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

Av yerinde yürüsün kulan

Dalış dnufc, dalte türen

Güneş bayrak, gök kurkan⁷

söyleri. O'fiiri dfinvayı kavrayışının yanıışım, cihâna hakini olma. *ısınım* M: mtkiini aşma fikrim bel in nidadır Buniş;iki (abını anlayışında haytan ve insanın ancncJi bir bütünleşmesi dikkati çüUtUükiodir.

G'ı düşünce s iste "ir içinde ,gök, dağ; oraları gibi rataiai unsuTlan birlikte ifddü edilmektedir.

Türklerin "GüV'e iimmiil^n ve onu yüccİimâJari. bunu yapaiken de EiinJük hayatı içindeki İlay\jin ye bitktj'C de bnıfka hir flefer al^LitdcTt kit^ını]ma?di. Tünn fikri, esfci Türkler içia. (izdlıklı; *üc* ytıncıci smı flııfvı: lıUküandarlar için, icmd bİT kjiyyı olyaak görülmokLüdü¹. Ün likırıc lek bir iann yerine değışik güç ve fonksiyemda iblılar tın viirdir. RınJar arasında üa^ an ve H&IÇ ıİÇİMSİ çoğunlukla ün plana çıkmaklütİTr. Bununjüi bn"ıJde gök yüüü ile ügili ol;ımk ^iinej, ;ry ve yidızLum üüot bir küli leşkü ettikleri, buna bağı olarak uteciücr*yaptıkları görülmektedir.

Kjrgı/larda buCm bile yaşayan dua ve beddualardaki "Tuıȳr kuldcy kor| Tengir calgay köii" *ÇTüun* yardım a. T;ınnm bağışla)^ "Tüügir mşım" (Taun vursun) şeklinde dua ve beddualarda bmuı iditdo dinişlerdir.

Eski TiHkierdeki düşünce ve iııııç eiklemide İnsan-tabiat bütünleşmesi hatta •Yıml esmesi ne sık srk rasilamımkıflır Ko/itiik âlemlle ügrh unsurlar üi^nu ve toplumla •bütülüleşmekle gök. dağ. d.fJii/ \-a yfik yı^ıl unsurlan ııyn ayn oraropomorfik sistem içinde geniş-;tçik mckan las^-viEniııı dfgurmaktadır. Yukanda *Oğuz* Kagiin Destanında görülen;

Dalın ııö»/, daha müren

GİİTıÇ bayrak, gök kunkart,

s&dorf Üi) mökni anlajıçı ılcJusarı» mekanla büfunlesmeE fikrini de,grulamaktadır.

Manas Desiamnda geçen. "Töblsü yçık 5cok ursını. [üçü Uıklj cer ursunf" İbaşı açık gflk vursun, gu^sıl kılı j'er vursunj büçtdı ıııarı-labial bülunl^jinEHİnin mükemmel bir ifadesidir.

¹ W. Bay Su H. Anal. Ü^u-t Kuğun Dı-ıtam, li-İEmbil 1972.

J. Paul Roux. *Asiatique*'de yayınlanın. bir mükalesitle. Dede Korkut'taki Una Asya'daki Şaman Türklerin in;anç;ınmı) kalıntılarını uoif]çmigUr\ *Özellikle Dede Korkut Kitabı*'ndaki, Orhun kitabelerinden ben gelen Ten^ri. Gök Tann ve Lfmay ilahesi tlellibi ii/ermde; duran «ITD^ITICJ. Tonyukuk'im, ordusu ynrgün. boçto ve itaaLst/ anlarındii "Tengri'nin, Lniav'jn. kutsal Loprikvü suyun" yardım «Eiuihûu işediğini bu kutsal fiylunui hayatın hcrsfliiisindalialum olduğunu göstermektedir⁹.

VIII. yıllıktaki T'on-Knie'leide, hukuındjmi at-yUk "Güh"ün gücünü elinde bulundurduğu ve bu güce ita^at ettiği ve başlı kaldığı surece niullu olduğu, halka hükmedebildiği jji lin m ehledir. Türklerin üçü bir si^em içinde inançlarının >j günlük yaşantılarını dil/eniledikkri anla çil maktadır.

Dağ, sıt ve ağaç kilitlen iisfndii hiriurleifni ümanüüiyaiT h'r biltDnün halkaları durumundadırlar. Burada D^g küllü bir torüftan topEiff diğer tntilLjii dn "Ölijken" de olduğu gibf kürumnanın. güven V^1 cnuıycLİu sembolü durumundadır. Yo- kavromı Orhun Yj^tliirindiikj "ÜSHC E3Hİ fÖk yılBii, alta jagız vei yiuaildı^mUa" ^klındı: geçen yer "c fök kiivmnilrtı bir taraftan dk yaratı lan varlıklar Eertı de tı^llikk, gÇk *Tengri ile ifade edilerek en yüce değsrds gösienlntkicdjı "Tengri tek Tengridö bol-" ifadesi kelimenin ikili Anlamın gtiKennektedir. "Gök" ulu varlıkları" jrsrahlelığı ve LütiJiim bulunduğu bir mekandır, Umay ilahesi de, doğuJiilan j;b/j:iei, hamile kadınları kollayan bir ibihedir. Temsil eTigi güç ç-öğdima :lc ilgilidir.

Türklerin eski itanç sislemde su. Mid^et "Yer sub" ifadesinde belirtilen cırlak varlık midini raşnai Aynı »ımauda göl. ırmak, pınar külüen olarak dı aürülür. İsiami döncnd? de önem ve kutsallığını muhalü/jı ctuişür¹⁰.

Ağaç, Türk inanç sisteminde, öncelikle Öfukend kiirçını^ çıkar Daha sonra evrenin İmyaun temeli, evreJun direği rüli ile lüenlere girmiş!ır Toyukuk Yiizılı'un bati NiTiimdeki "Bpy kalmadı, iiMaçia, toŞta olanları !cpl;ınıp" ' yghndeki ilkdalı a^aç, orman anlamında ki i[[anılmakla, ve sığınılacak yer olarak ^üsleri I inektedir Daha scniaki j]n; i ilerde mes^Lr dua ^e bcddmiliirdj kutsal bir ata da lann gibi l&kclir üdi Emektedir ,Vl:itüis iç]ıı "M;ın^'m aıbü'u \$\$u\ kolt3üsüi]"(Maiias'm ruhu stii ^urusun) duusunda olduğu gibi.

Ookieki kozmik nnsurlarıda e^KıTiiTklerl çok etklemeç ve bunun çmuctı olarak gök yıl/i it: ilgili pıık çokJııanç ortaya konmu^it.

Ay ve Y-ldi/biT gczli güçlen üldı^uiTd miiimldği içm flna tapınımışlardır. Ç,Ç. Vjelihanor. kuvnükler snısnd;-] yaptığı deri Efl el urüe. onların ateşs, ay ve yıldız [yp[ıtıl;ni]i yii/niaktndjr Ona .çoru. "Ay" belki bir İfiııdır Yeni ay görününce o selamlanır vtt sclajınl amanın olduğu yerdeki otür «rtıssı gün mplanıp gizlice at^e atılır.

⁹ J. Paul Roux : Recherche des survivances Pré-Islamique dans Les textes Turc-musulmans: Le Kitab-ı Dede Korkut, T, CCLKIV, S 976 (Paris).

¹⁰ a. y^r

¹¹ bkz. J.P.Roux. a.g.m.

¹² HJ^ . Oikun. Ex;t Türk YUHtiin, 3.100.

düncyim-kulun-kölm oluyım. Taın yardım eli Gök güüülftsündcn kanı, yaradan!) şeklinde dua edilmektedir

Yıldının ktitü insatLlunn cc^I;ui(linLniası için göfçlen inör. basın yedi kat yerin III ündü bekler ve Ickrar vtr yll/.üic dmnır O \umnik büyüklüğünde bir Taştır. Adı Kançoo'd m Dişi ise renyi kinntfi, ısıkükise sıyalur. Bu laş 33 m. /ananda hasinlıktan iyi c^E üçliğine de sahiptir.

Eski Türklerdcki labİHİa Jgıl" kültlerin bilyık bir kısnu halen canlı olarak saklanmışır. Yete ve suya lıfıncıf lıykn devanı tıten inançlardaidii. Yağmurun n?, yağdığıveya (upr;ğm v?rimsi?leşl"fi ddnemlerds, yılda iki defa dua edilip kurban kesilmektedir. Ö^'lİlKlc KiFgr^tEir, ilk buharda dağlarda ot çlkaiken, herkes nelrını kenfinna [ı>płiiunaJ'la "Avlün-r^in Kudaj! aylanayın cer yylınayın sınıf" (Kınban oliiyiın Tdnım, kurb.in al^jnnı yer, kurban dilyım sv\ B\zt belalardan Luuyııı) diye dua edilir c piştınlou uUtr yujur, TaundağrTidii yfııJun lıtycndc ise ağaç bir kabın içini: önce nı/, sourcı pıııuk piırcusı konur ve illerine kurban kmu damlanJn". AıJcnm ve öbanım lıfıyigij j^rmngjyk o fcüüııııı herkesin nnhtııı işaretüı koyardı Bu inanç günümüzde iEEııEıı/r edikrek yaşalı mē kladır.

Deprenı ve su baskıııan ^AİSHÜÜ da ü/cıllıkic "Cer-san" Tanışma kurban kesilir, suyun ilk v'^ı'ı' yere gidilerek kurban kesili ve taın suya kansmasma özen gösterilirdi.

Esti Türklcrdc şileş de kulhaı sayılan unsurlar-dan hıridir Zta günlerinde alc&e yağ atarakLinmak, u /orluğı yt-nmcK \^n sarlııı, Su küllü, aleş küİLündüü daha ünemlidir. Ancak ateşteki şıfa \tnnc ve itmKıCıme özelliği. O'nun ev VSVII ailu-kabik kültüne bğjjuııiKısjurd scbiıı ülıııııctut Altş, kulsulhğı sebebiyle su ile sındurülvncjneli, ateşli olan ^ere bHsilitim;tıı vu areçe HlkCırfilmemdidii Doğum zamanı çadırdan ^teş çfkarluak do^ını değıldir.

Doğumdan sdnia üdinkûCT evine girerken, bir ysnek pişirilir. Gelin pişıcı yıııeğui y^ruiH f^clip üti^c t^üertk rç kartı yemeği karıştır ~e bir parça yağı aicSt üUır, Ateş fımtü, islami düncmdc du [fcvıııı cdnel^Ledir. en yas.li, en saygın ve sn çok çocuğn olan ktulin ateşin yarım ulurui- Çt>^uk belığe yatınlmadau üncc ardıç lııııdağımın yanan kısmını alarak be^i^c v.Tklaşılır ve iı^Tnıde dolaştudıktan sonra "ol cıcke şı koldosuıı, bisTıııLtahinsüıııııırralüün" (Aı« nuısi korusun, bisnullalıırtalıHııJıııııı) diyer ^ gocıııı Vütııııı,

Başta fuyJcdiŞimiy. Umny ilahesiniııı sureli aioşın ve neslin konııııüsına bağılıdır.. Uııııııy ilahesi, dişilik nilıııııı] w ev ateşinin konııııası scrıııbolıt olduğu, ana crkil aile dııı^eııııııııııı kılEHnün bir unsuru olduğu Imkkında ^flrışler mGvcLLuı³¹. Burada yak ilginç bir lörccjdüü SSK ctııııJL gerekiyor. Gelinin kaynakm ateşinin kai'sııııııııııı eğilmesi (öreni.

¹¹ A.N. Boıııı)anı, So7.taıTıLHd^nr>iQı^c%ky a-İny Orlııııı-üjiiM^jikııı (ııııık, VI-VTI M. I. UJ 46 S.

EÖti TUIkkriiiiulçulliiii Tabiat Kültü

Karşu vulmı kam lüglai¹ karyı piıu, Ütı bitmez.

Kanlu kailu, ırn^ıklaiı kanyıpuu suyi gelıUM mısralarındaki sistem aynı sisi anıdır.

Sarıç olarak, Türkler de diğer ırısautar grbı, e^Tenin bu parçya ukmî: vj^ınıak ve ovfe k^lnınk, tabladaki olfıtylan i^ieinck, ona s^^ılı olmak için kendi kojonık ^isteinriü küninşUırdır, Minan yapısında yurt, l&rGüür, ağaç, çadır, ejderlü, EÜ^S zy, sn v b unsurları lı^cbuı kaidi ccviciıııdc döııtı bir ayık s^tiij lunkiin lunvkciı oluşıurınışlai'. aylarla birlikte lı^itkeı einüçler. kışın ülünü, baharda dinlisi bekleyerek bunu bıkadü ve ağaçta sembolleştirmişlerdir.

Bu kcmulnrđnki genis Eıraşlırıııılun ve iBnbcÜı gücükleri ile bizlere yol gösteren JÖıTL-Poul RoiEx^n (c&ckkir eürek. dalı geur? bıı^ı içm O'nu» kiiap ve yazılarını yeniden okumak gerektiğini belirtmek isiivonniı Hüvyfiller BirLığı'nın dağılmasıvlfı şartlar hı>e yeni Lnıknıbr snnnı;ıkladı. Yeni bilgilere, özellikle isalzcmelere ulaşmakla daha nıbilı^ - Bu imııııılmı kullunüııık ytııı yorürülün Ç^LiııCIHÜ miiniki'in ul.n-jkrir. Böylece eski TurkleTden giıınıııuzs kadar gelen, tnaıçkıruı. UıSıl vt haiı^ı sisculert; bağlı üldugımı. animizm, lotcoıı?rn veya ütalar kültüne ne kgdar bağlı nldnganı da görebileceğim